

Українсько-турецьке військово-співробітництво в роки Першої світової війни

У статті висвітлено українсько-турецьке військово-співробітництво в роки Першої світової війни. Незважаючи на те, що спроби організації українсько-турецького десанту на Чорноморське узбережжя Росії були безуспішними, все ж вони сприяли активізації уваги австрійської влади до Українського Січового Стрільцтва та українського питання.

Перша світова війна активізувала національно-визвольні змагання українців, поставила у міжнародному контексті українське питання. З початком військових дій українці Галичини і Буковини заявили про свою австрофільську орієнтацію. 3 серпня 1914 р. новоутворена політична репрезентація галицьких українців Головна Українська Рада (ГУР) у маніфесті “Український народ” задекларувала: “Побіда австро-угорської монархії буде нашою перемогою. І чим більше буде поразення Росії, тим швидше виб’є година визволення України” [4, 1]. Аналогічну позицію зайняв у зверненні “До українського народу на Буковині” Союз українських парламентських і сеймових послів з Буковини [4, 4].

4 серпня 1914 р. в Академічному Домі у Львові відбулися збори наддніпрянських політемігрантів, колишніх членів Револьюційної Української Партії (РУП) і Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), за участю Д.Донцова, В.Дорошенка, А.Жука і О.Назаріва, на яких було вирішено заснувати Союз визволення України (СВУ) [13, 331].

Австрійська влада, побоюючись посилення українського національно-політичного руху в межах своєї держави, зробила основну ставку на Союз і намагалася перенести його діяльність на землі Наддніпрянської України [15, 319]. Створення СВУ також підтримало німецьке посольство у Відні, а спроба розгортання революції в Україні на початку Першої світової війни стала, на думку відомого німецького вченого Ф.Фішера, “чисто німецькою справою” [28, 137].

Ще у серпні 1914 р. було вирішено за допомогою німецького військово-морського флоту, зокрема крейсерів “Гебен” і “Бреслау”, блокувати Одесу,

знищити російський флот і забезпечити таким чином десант “нейтральних” турецьких військ на Півдні Росії. Ця операція зазнала невдачі, але представник німецького МЗС М.Ціммер і керівник німецької військової місії в Туреччині генерал Л. фон Сандерс продовжували виношувати плани військових дій на Чорноморському узбережжі Росії [16, 18].

Спочатку М.Ціммер запропонував лідеру Закордонної групи Української партії соціалістів-революціонерів М.Залізняка та керівникам ГУР К.Левицькому і М.Васильку підняти повстання українських моряків Чорноморського флоту і забезпечити їх перехід на сторону Австро-Угорщини під час вступу Туреччини у війну [6, 3]. У відповідь на відмову М.Ціммер та німецький політичний агент Г.Небель пообіцяли за участь українських добровольців у військовому десанті на Кубань утворити там незалежну українську державу і розпочати відвоювання всієї України [6, 4]. Обидва німецькі службовці провели нараду з К.Левицьким, М.Васильком і українськими науковцями С.Рудницьким та С.Дністрянським.

Українські представники схвалили план нападу на Кубань, однак не сподівалися, що Австрія погодиться на організацію українських військових загонів і допоможе реалізувати цей проект [5, 126]. М.Залізняк водночас заявив про потребу організації у Відні спеціальних курсів для підготовки офіцерів майбутньої української армії.

Керівник інформаційного відділу командування австрійської армії полковник О.Гранілович під час розмови з М.Залізняком дав згоду на відкриття офіцерської школи для УССів [6, 4]. 4 вересня 1914 р. було підготовлено директиву, в якій вказувалося на необхідність формування ще одного українського добровольчого підрозділу [14, 56]. Але після листа референта з українських справ при австрійському МЗС Е.Урбаса до заступника міністра закордонних справ А.Гойоса, в якому було піддано сумніву професійні якості М.Залізняка, австрійські урядовці переорієнтувалися на співробітництво з СБУ [6, 5].

Під час перебування на початку осені 1914 р. в Стамбулі діяч СБУ М.Меленевський встановив зв'язки з військовими колами Туреччини,

німецьким генералом Л. фон Сандерсом, грузинськими політичними діячами, представниками німецьких дипломатичних кіл М.Ціммером і Г.Небелем. Він довідався, що зі вступом Туреччини у війну плануються повстанські акції на Кавказі, і запропонував підняти український визвольний рух на заселеній українцями Кубані, а також в районі Одеси [12, 117].

До кінця вересня 1914 р. Союз розробив план безпосередніх військових дій проти Росії [7, 116]. 4 жовтня 1914 р. МЗС Австро-Угорщини схвалило план повстання, підготовлений Союзом, а 9 жовтня 1914 р. повідомило австрійського посла в Туреччині І.Паллавічіні про підтримку дій представників СВУ [12, 147].

Задля організації повстання на Чорноморському флоті та на узбережжі Кавказу планувалася висадка експедиційного загону в районі Одеси. До складу експедиційного загону мали ввійти 400 січових стрільців і 100 військовополонених-українців з німецько-австрійських таборів. Передбачалося усіх учасників експедиції невеликими групами по 20-25 чоловік у цивільному одязі перевезти поїздом через територію Румунії до Стамбула. Там вони мали одержати російський військовий одяг та зброю, сісти на турецький транспортний корабель і в супроводі турецького військового корпусу чисельністю 50 тис. осіб почати десантну операцію [27, 25].

Для здійснення цього плану СВУ створив під керівництвом М.Меленевського спеціальну групу з трьох членів Союзу і шести співробітників з Наддніпрянської України [19, 14]. У цей час відбувалася активна підготовка до вислання агітаторів в Україну, існував навіть план перенесення штаб-квартири СВУ з Відня до Стамбула [8, 15].

Ця група опублікувала звернення до солдатів російської армії із закликом відмовитися від участі у війні проти турків: “Солдатам русской армии”, “Солдате – озирнись”, а також відозву Парвуса “Борьба против царизма” [21, 5-6; 20, 1-2]. Турецькою мовою було надруковано відозву до турецьких солдатів на Кавказькому кордоні, в якій розповідалося про Україну і Союз визволення України [21, 4].

“Осередком і душею задуманої акції”, як писав І.Нагаєвський, мав стати легіон УСС, а керівником українського експедиційного корпусу планувалося призначити полковника австрійського генерального штабу С.Шептицького, рідного брата митрополита Андрея [11, 51]. Австрійські урядовці прагнули, щоб саме австрійський офіцер керував подальшим розвитком подій в Україні [12, 147].

С.Шептицький погодився на нове призначення, але вимагав необмеженої влади над експедиційним корпусом [17, 29]. Дослідник з діаспори Т.Михайлівський вважав, що С.Шептицький не став командиром УСС саме через призначення його на посаду командира української частини десанту [10, 123].

Ідея утворення українських військових частин для спільного українсько-турецького десанту, як згадував М.Залізник, стала відомою серед січового стрілецтва, активно обговорювалася на засіданнях УБУ і ГУР [6, 5]. Так, М.Галущинський, як командант УССів, у листопаді 1914 р. отримав від О.Граніловича наказ сформувати для майбутньої військової акції загін із 400 добровольців [2, 190]. 21 листопада 1914 р. М.Галущинський ознайомив членів УБУ з планами проведення українсько-турецької військової операції.

Під час обговорення проблеми українські політики по-різному розцінили цю ідею. Галицький соціал-демократ В.Старосольський відзначив, що Росія зможе використати спільний українсько-турецький десант як аргумент проти українського руху. Інший представник галицької соціал-демократії В.Темницький запропонував за участь у майбутній військовій операції вимагати від уряду Австро-Угорщини поступок щодо українського руху і січового стрілецтва [22, 18-19].

Учасники нарад відводили важливу роль СВУ в реалізації ідеї десанту на Кавказі. Зокрема, І.Боберський визнав потребу допомоги від членів СВУ, оскільки “вони можуть добре там орієнтуватися”, і запропонував доручити Союзу вербування добровольців серед полонених-українців російської армії [22, 19 зв.]. А.Жук, як член СВУ, пообіцяв забезпечити УССів інформаційними

матеріалами про Наддніпрянщину, організувати лекційну роботу. Крім того, УБУ зобов'язала Союз підготувати населення Наддніпрянщини до вторгнення українсько-турецьких військ [22, 20-21].

23 листопада 1914 р. відбулася зустріч М.Галущинського з О.Граніловичем. Представник австрійського військового командування попередив, що план операції має перспективи реалізації тільки за умови знищення російського Чорноморського флоту [2, 193].

За ініціатииви В.Темницького УБУ підготувала “Умови Бойової Управи УСС для організації походу Українських Січових Стрільців і турецької армії проти Росії”. У цьому документі Управа вимагала дозволу на утворення резервних частин УССів, вирішення організаційних питань у полку січових стрільців, усунення українських частин з фронту, здобуття прав на формування складу учасників. Крім того, члени УБУ відстоювали право українців на утворення другого полку УССів, прагнули збільшити чисельність першого полку до 5 тис. осіб, укомплектувати всі німецькі та угорські військові частини стрільцями в якості перекладачів і радників, що діятимуть на українських землях, домогтися, щоб УССи здійснювали етапну службу на окупованих українських територіях, отримати дозвіл на організацію шкіл для підготовки офіцерів і старшого солдатського складу [25, 1].

Перед австрійською владою висувалися й політичні вимоги. Зокрема, Німеччина, Австро-Угорщина і Туреччина повинні були офіційно задекларувати свої наміри утворити самостійну українську державу [2, 194]. Бойова Управа вимагала, щоб січових стрільців використовували лише у війні проти Росії на українських землях виключно для служби радниками і перекладачами, для адміністративного управління на місцях та проведення агітаційно-пропагандистської роботи серед українського населення [25, 2]. Питання матеріального оснащення та утримання мали взяти на себе австрійські державні органи, січові стрільці і їх родини повинні були зрівнятися у правах з австрійськими військовослужбовцями [25, 2-3].

Для захисту інтересів УССів перед керівництвом турецької армії планувалося утворити делегацію УБУ в Стамбулі, направити представників в українсько-турецькі підрозділи. На захоплених Туреччиною українських землях адміністрація згідно з проектом повинна була формуватися зі складу спеціального “адміністративного уряду”, який мав стати частиною експедиційного загону [2, 196-197]. Керівництво січового стрілецтва також розраховувало на отримання від австрійських властей інформаційних матеріалів про Наддніпрянщину [25, 4]. Як бачимо, вимоги УБУ спрямовувалися на визнання Центральними державами української державності, на будівництво української армії і встановлення національної адміністрації на окупованих українських територіях.

28 листопада 1914 р. проект було обговорено на засіданні УБУ. У ході його було висловлено думку, що оскільки “австрійське правительство не узнає нашої нації, наша земля знищена, народ понищений, жінки збещені”, то українсько-турецька військова операція “є низше національної честі” [22, 22 зв.].

А.Жук погодився з оцінкою ролі Австрії в українському питанні, а тому акцентував на важливості появи заяви Німеччини, Австро-Угорщини і Туреччини про ставлення до самостійності України. Він переконував галичан і наддніпрянців у потребі співпраці “під прапором ідеї визволення України від Росії” [22, 24]. Аналогічну позицію члени СВУ відстоювали і на засіданнях ГУР. Зокрема, вони наполегливо домагалися, щоб Центральні держави висловили своє ставлення до української державності [2, 198].

Тим часом Союзу вдалося набрати необхідну кількість добровольців, але вони зовсім не були навчені вести партизанську боротьбу [7, 163]; серед січових стрільців 230 осіб виявили бажання взяти участь в операції [22, 24 зв.]. Російська влада також володіла інформацією про майбутній українсько-турецький десант. Зокрема, департамент поліції надіслав у жандармські управління повідомлення про те, що “турецький комітет в згоді з німецьким послом в

Константинополі прагне організувати повстання в Україні” [23, 2], простежувалася також діяльність М.Меленевського в Туреччині [24, 4].

Однак у листопаді 1914 р. турецький військовий міністр Енвер-паша, користуючись підтримкою генерала Л. фон Сандерса, домігся, щоб перекинення експедиційних військ було призупинено [7, 164-165]. Він погоджувався надати транспортні засоби для перевезення десанту через Чорне море за умови, що “500 українців під керівництвом австрійських офіцерів самостійно, без турецької підтримки спробують підняти повстання на Північному Кавказі” [8, 15].

19 листопада 1914 р. із штабу австрійського військового командування надійшла телеграма до графа А.Гойоса, в якій повідомлялося, що “ця справа для турецького уряду є цілком чужою, доставка турецького експедиційного корпусу... цілком виключена” [17, 30]. У зв’язку з цим зникла потреба у призначенні С.Шептицького керівником експедиційного загону.

Причину невдачі цієї операції ряд дослідників вбачали у не цілком позитивному ставленні до неї австрійського військового відомства [5, 126; 11, 52; 9, 32].

Діячі СВУ самі розуміли, що, виходячи з реального співвідношення сил на російсько-турецькому фронті, враховуючи невисокий рівень національної самосвідомості кубанців, залежність українського десанту від турецької армії, шансів на успішне здійснення операції не було [18, 216]. Пізніше, 15 серпня 1915 р. СВУ підготував для німецьких урядовців аналітичну довідку, в якій визнав, що створення самостійної української держави з південних областей Росії є неможливим [26, 1-31]. Як бачимо, реальні можливості українсько-турецького військового співробітництва виявилися обмеженими.

Упродовж 1915 р. значні невдачі Туреччини на фронтах остаточно перекреслили будь-які спроби проведення з нею спільних військових операцій. Так, на Кавказькому фронті турецька армія зазнала ряд поразок, особливо важкою була поразка від російської армії в битві під Саракамишом наприкінці 1914 – на початку 1915 р.: 90-тисячну армію турків було розгромлено, вона

втратила убитими і пораненими 70 тис. осіб [3, 161]. Надалі на Кавказькому фронті російська армія мала постійну військову перевагу. Невдачею закінчився також похід Джемаль-паші через Сирію для звільнення Єгипту від англійців. Лише на Іракському фронті турки домоглися тимчасових успіхів [1, 45].

Незважаючи на те, що план висадки десанту на Північному Кавказі так і не був реалізованим, дії політемігрантів посилити увагу Австро-Угорщини до УССів. Крім того, ідея наддніпрянців об'єднати в експедиційному загоні січових стрільців і полонених-українців російської армії за сприятливих умов могла покласти початок формуванню соборної української армії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вдовиченко Д.И. Енвер-паша // Вопросы истории. – 1997. – №8. – С.42-56.
2. Галущинський М. З Українськими Січовими Стрільцями. Спомини з рр.1914 – 1915. – Львів, 1934. – 216 с.
3. Гасратян М.А., Орешкова С.Ф., Петросян Ю.А. Очерки истории Турции. – М.: Наука, 1983. – 296 с.
4. Діло. – 1914. – 3 серпня.
5. Думін О. Історія українських січових стрільців // Дзвін. – 1991. – №11. – С.121-127.
6. Залізник М. Українська армія й генерал Станислав Шептицький (З тайн світової війни і нашої політики) // Неділя. – 1928. – Ч.15. – 9 грудня. – С.3-5.
7. Земан З., Шарлау В. Парвус – купец революції. – Нью-Йорк: Телекс, 1991. – 336 с.
8. Корольов Б.І., Михальський І.С. “Союз визволення України (1914-1918рр.)”. До історії створення та діяльності. – Луганськ: Луганський інститут післядипломної освіти, 1996. – 44с.
9. Лазарович М. Формування національно-державницької ідеології Легіону УСС (1914-1917 рр.) // Мандрівець – 1998. – №1. – С.30-39.

10. Михайлівський Т. У 55-річчя формації українських січових стрільців (УСССтрільці й генерал Станислав Шептицький) // Календар Нового шляху на 1970 рік. – Вінніпег – Манітоба: Новий шлях, 1969. – С.123-126.
11. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К.: Український письменник, 1994. – 413 с.
12. Патер І. Союз визволення України та українське питання в політиці Центральних держав 1914-1918 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 1997. – Вип. 3-4. – С.140-162.
13. Патер І. Союз визволення України: заснування, політична платформа та орієнтація // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – Вип.34. – С.331-340.
14. Попик С. Українці в Австрії 1914 – 1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – Київ – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 236 с.
15. Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – Вип.34. – С.317-330.
16. Ремер К., Бах П. Політика німецького імперіалізму щодо України в першій світовій війні // УІЖ. – 1968. – №8. – С.17-26.
17. Роздольський Г. До історії “Союза визволення України” // Український самостійник. – 1969. – Ч.139. – С.29-42.
18. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз / Кер. авт. кол. О.Дергачов. – К.: Політична думка, 1996. – 448 с.
19. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВУ України), ф.4405, оп.1, спр.13.
20. ЦДАВОВУ України, ф.4405, оп.1, спр.7.
21. ЦДАВОВУ України, ф.4405, оп.1, спр.9.
22. ЦДАВОВУ України, ф.4465, оп.1, спр.22.
23. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДІА у Києві), ф.274, оп.5с, спр.27.

24.ЦДІА у Києві, ф.385, оп.2, спр.81.

25.Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА у Львові), ф.353, оп.1, спр.17.

26.ЦДІА у Львові, ф.746, оп.1, спр.2.

27.Чередниченко В. Націоналізм проти нації. – К., 1970. – 192 с.

28.Fischer F. Germany's Aims in the First World War. – New York, 1967. – 652 p.